

megelégedtek a *sola signaturával*. Minthogy a fenti két domináns ügytípus is eleve rutineljárást igényelt, a kérvények túlnyomó többségét (52) a *referendarius domesticus* szignálta. A fenti megoszlás egyúttal magyarázza azt is, hogy miért olyan kiugróan magas (22) az 1523 márciusában kelt kérvények aránya: legtöbben hűsvét előtt szerették volna felvenni a magasabb papi rendeket. Ugyanez indokolja, hogy a 106 kérelmező csaknem fele (54) egyszerű klerikus volt, őket követik a plébánosok (18) és a kanonokok (13).

A szerző nemcsak a másolati kötetekben található szövegekre alapozza a kérvényekre vonatkozó megállapításait, hanem összegyűjtötte a Magyar Királyság egykori területén eredetiben fennmaradt középkori szupplikációkat is. Összesen 29 darabot talált az 1487–1524 évkörből (ebből hat erdélyi, főként szász vonatkozású). Közülük csupán nyolc van datálva (jellemzően azok, amelyek valamilyen javadalomügy vagy per kapcsán voltak benyújtva), a többség (18) keltezetlen *sola signatura*, általában lelki kegyelmek kérelmezéséről (29–41.).

A kötetet az átnézett regisztrumok és a szakirodalom felsorolása, részletes személy- és helynévmutató, az iratok jegyzéke (a kelethelynek és dátumnak, valamint a kérvényezők nevének, egyházmegyéjének és foglalkozásának feltüntetésével), továbbá bő angol

nyelvű rezümé zárja (ez utóbbi Palotai Ágnes munkája). A rezüméhez a külföldi olvasók eligazítása céljából a magyarországi egyházmegyek térképe kapcsolódik. (Itt a pápai főesperesség területe tévesen szerepel a veszprémi püspökség részeként, míg az esztergomi egyházmegye erdélyi exklávéja – miként azt már több tanulmányomban is jeleztem – nem nyúlt fel a Nagy-Küküllőig, hanem csak a szebeni és a barcasági dékánosság területét foglalta magába).

Lakatos Bálint kötete feletti örömünket már csak az fokozhatná, ha biztosan tudnánk, hogy nem kell sokáig várnunk a folytatásra, hanem rövidesen kézbe vehetjük a Mátyás-kori magyar vonatkozású szupplikációkat tartalmazó kiadványokat is. Erre minden remény megvan, hiszen az 1455–1495 közötti anyag feltárása megtörtént, és sajtó alá rendezését – miként azt az itt recenzált műből megtudhatjuk – Szovák Kornél már elkezdte. De a vatikáni középkori hungarika-kutatás még ezek publikálása esetén sem zárulna le, hiszen VI. Sándor, III. Pius, II. Gyula, X. Leó és VII. Kelemen idejéből további 800–900 kérvénykötet átbúvárlása várat magára (nem beszélve a késő középkori bullaregisztrumok és brévek feltárásiának folytatásáról).

Hegyi Géza

Az Erdélyi Fejedelemség alapjait megvető György barát életpályája

Oborni Teréz: Az ördögös Barát. Fráter György (1482–1551). Kronosz Kiadó. Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Bp. 2017. 355 old.

Az ördögös Barát című kötet a *Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok* hiánypótló sorozatban jelent meg, és az újonnan elkészült biográfia maga is hiányt pótol, hiszen tudományos igénnyel dolgozza fel a születő Erdélyi Fejedelemség körül bábáskodó szerzetesről szóló, rendelkezésünkre álló információkat. A szerző, Oborni Teréz, a korszak avatott ismerője, akit nem kell a szakértőknek

külön bemutatni, az *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556* vagy az *Udvar, állam és kormányzat a kora újkor Erdélyben* című kötetei, továbbá számos, Erdély történetére vonatkozó tanulmánya magukért beszélnek.

A kötet rövid bevezetés után az első fejezetben európai kontextusba ágyazva vázolja a Magyar Királyság Mohács utáni helyzetét. Bemutatja a

kettős királyválasztás nyomán kialakult két hatalmi központot, amelyeknek azonos cél, az ország teljes területének megszerzése lebegett a szeme előtt. Emiatt a két uralkodó legfőbb törekvése a szövetségesek keresése és megnyerése volt. I. Ferdinánd főképp fivére, a német-római császár, egyben spanyol király, V. Károly segítségére számíthatott, míg I. (Szapolyai) János a francia és az angol királytól remélt, de végül Szulejmán szultántól kért és kapott támogatást. A térségben fontos szerepe volt az imént vázolt európai hatalmi tényezők mellett a lengyel Jagelló-dinasztiának, amelynek meghatározó befolyását a szerző kimerítően tárgyalja.

Az európai „törésvonalak” elemző leírását követi a tulajdonképpeni életpálya kezdeteit bemutató fejezet. A horvát származású Utyeszenics (Utješenić/ Utješenić) György családjáról és ifjúkoráról Verancsics Antalnak köszönhetően tudhatunk többet, de olykor maga György is adatokkal szolgál fiatal éveiről. Szülei közül anyja, Martinuszzevics (Martinušević) Anna volt előkelőbb származású, az ő olaszosított neve alapján neveztek később Martinuzzinak a nagyhatalmú Barátot. Fráter György apja halála után a török megszállás miatt elmenekült szülőföldjéről, és Corvin János, majd Tescheni Hedvig udvarában szolgált, ahonnan Budára távozott, és beállt a pálosok szerzetesrendjébe. Rendje a lengyelországi csestochowai kolostorba küldte továbbtanulás céljából, innen a Szapolyai-ház hűségén levő sajlóádi pálos kolostorba került.

Hősének kora ifjúságát részletező leírása után Oborni Teréz rátér a Barát hivatali pályájának bemutatására. 1528-ban, a vesztes szinai csata után állt I. János szolgálatába. A hiveitől cserbenhagyott Szapolyai János a vereség után Lengyelországban keresett menedéket, ahová Fráter György is elkísérte, és a szerző megítélése szerint ezután töretlenül hű maradt az uralkodó családjához. Első komoly megbízatását mindazonáltal 1529-ben Lodovico Grittiől kapta, amiért őt a történeti irodalom Bartha Gábor nyomán Gritti felfedezettjének tartja: a kormányzó 1532-ben a budai vár udvarbírájává nevezte ki Fráter Györgyöt. Pályája Gritti meggyilkolása után is töretlenül ívelt felfelé, 1534-ben megkapta

a megüresedett kincstartói tisztséget. Első sikeres diplomáciai ténykedése hosszú tárgyalásokat követően a váradi béke tető alá hozása volt 1538-ban. Ebben a két uralkodó kölcsönösen elismerte a másik királyságát, megegyeztek az ország határainak közös védelmében, egyetlen nádor megválasztásában, továbbá a két király területét elválasztó határ későbbi kijelölésében. János király halála esetén, még ha időközben fiúörököse születnék is, lemondott a rá eső országrészről Ferdinánd javára.

A Fráter György által meghatározott politikai irányvonalhoz tartozott az is, hogy a váradi béketárgyalások közepette, az ő vezetésével már folytak a király és a lengyel királylány házasságát előkészítő tárgyalások, melyek eredményeként 1539 januárjában Krakóban megtartották a jelképes, márciusban Székesfehérvárott pedig a tényleges esküvőt. I. János házassága, fiának születése, majd röviddel ezután bekövetkezett halála és testamentuma volt az az eseménylánc, amelynek következtében Fráter György a keleti országrész tulajdonképpeni kormányzója lett. Oborni Teréz azonban hangsúlyozza, hogy ő volt az, aki a néhai király környezetéből a leggyorsabban cselekedett: felvette a kapcsolatot Zsigmond lengyel királlyal, gondoskodott János király temetéséről, az özvegy királyné és gyermeke hatalmának biztosításáról úgy, hogy 1540 szeptember közepén királlyá választotta János Zsigmondot. A szerző ezen a ponton aprólékosan leírja és elemzi a Barát által kezdeményezett politikai döntéseket és manővereket a Buda elfoglalását megelőző évben.

Oborni Teréz az esemény fontosságának megfelelően egy teljes fejezetet szentel Buda elestének, főképpen azért, mert nemcsak kortársai, hanem Fráter György maga is, önmagát hibáztatta a főváros elvesztéséért és az ország három részre szakadásáért. A szerző végkövetkeztetése pedig a kortársak vélekedésével ellentétben egyrészt az, hogy a szultán I. János halála után semmiképpen sem szalasztotta volna el az alkalmat Buda elfoglalására, másrészt az, hogy az előző Habsburg-ostromban legyengült várvédőknek esélyük sem volt a vár megtartására a török óriási túleréjével szemben.

Szulejmán Buda kézhezvétele után Izabella királyné tartózkodási helyét Erdélyben jelölte ki – fűzi tovább az események sorát a szerző *A Fehér Barát uralma Erdélyben* című fejezetben –, György barátot pedig a királyfi nevelőjének, az erdélyi részek kormányzójának és a jövedelmei adminisztrátorának, míg Petrovics Pétert Temesköz urává tette.

A Barát Erdélybe jövele fordulatot jelentett ugyanakkor a politikájában is: talán éppen Buda elvesztése miatt kezdett újra tárgyalásokat I. Ferdinánddal, ezek eredményeként négy hónappal a főváros eleste után, 1541. december 29-én megkötötték a gyalui egyezményt. Ennek értelmében a szultáni rendelkezésekkel szöges ellentétben Izabella királyné lemondott a keleti országrészről Habsburg Ferdinánd javára. A megállapodásban foglaltak végül főképp azért nem valósulhattak meg, mert I. Ferdinánd nem teljesíthette az erdélyiek legfőbb kérését, azaz nem tudta megvédelmezni őket a török hadaktól. Mindeközben György barát a legnagyobb hatalmú politikussá és mindkét uralkodó (Izabella királyné és I. Ferdinánd) helytartójává vált abban a születőben levő új országban, amely a Tiszától keletre fekvő vármegyéket, Erdélyt és Kassa központtal Felső-Magyarországot foglalta magába. Elkezdődött az ország új alapokon történő megszervezése, az uralkodói székhely kijelölése, a váradi és az erdélyi püspöki birtokok bevételeinek és birtokainak az országos kiadásokra való rendelése és a rendszeres adófizetés a Porta felé.

Az 1540-es évek Erdélyében a reformáció lutheri irányzata gyorsan terjedt, ekkor rendezték itt az első hitvitákat is. A történeti irodalomban (Jakó Zsigmond, Horn Ildikó) az a felfogás uralkodik, hogy a Barát erős kézzel igyekezett gátat vetni a protestantizmus terjedésének, a szerző véleményének nyilvánítása helyett a forrásokat engedi szólni, amelyek ezt az uralkodó felfogást erősítik. A hitújítás terjedésének fékzése végső soron a Barát által végzett országos rendteremtésnek is része volt, amely egyebek mellett magába foglalta a székely adómentesség felszámolására tett kísérletet is. Az időszak politikai szempontból a két világhatalom közé szorult Erdély egyensúlyozását jelentette, és igencsak igénybe vette a Barát minden tehetségét.

Ekkoriban körvonalazódott róla a kiismerhetetlen és megbízhatatlan politikus képe, amely végül a bukását okozta.

Az országrészek egyesítésére I. Ferdinánd jogara alatt 1549-ben jött el a kedvező alkalom mindkét fél (a Habsburg uralkodóról és György barátról van szó, Izabella királyné ugyanis nem tudott róla) megítélése szerint, s a megegyezést a felek egy hónap leforgása alatt tető alá is hozták Nyírbátorban. Az egyezmény lényegileg a gyalui szerződés pontjaira épült, azaz Izabella királyné és fia Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségek fejében átadja a keleti országrészt I. Ferdinándnak. Így, utólag elemezve a nemzetközi politikai helyzetet világos, hogy az egyezés nem lehetett tartós, végrehajtására talán elfogadható magyarázattal szolgál a feleknek a Habsburg haderő erejébe vetett hite.

A nyírbátori egyezmény életbe léptetéséig mintegy másfél évnek kellett elteltie. Ezt a periódust, valamint a Barát hátralevő életének mintegy két esztendejét a szerző találóan a *bellum omnium contra omnes* fejezetcímmel jellemzi, minthogy ezek az évek jelentették Fráter György számára a legtöbb kihívást és a legnagyobb megpróbáltatást. Izabella királyné ugyanis, mielőtt tudomást szerzett a nyírbátori megállapodásról, a szultánhoz fordult, és Erdély azonnali török megszállását csupán a Barát gyors reakciója hártotta el: haladéktalanul beküldte az adót, továbbá ajándékokkal megrakott követeket küldött a Portára. A Habsburg-hatalomátvételre végül 1551 nyarán került sor, amikor június elején a hadsereg főparancsnoka, Giovanni Battista Castaldo bevonult Kolozsvárra. A királyné az 1551. július 19-i lemondó nyilatkozat aláírása, továbbá a korona felvinci átadása után augusztus közepén fiával együtt elhagyta Erdélyt.

A Barát utolsó katonai-diplomáciai ténykedése, amikor a Lippát elfoglalva tartó török helyőrség katonáit sértetlenül elengedte, az életébe került. Kiismerhetetlen cselekedetein és tetteinek indokain Castaldo generális nem tudott eligazodni. Azzal gyanúsította Fráter Györgyöt, hogy Izabella királyné és fia eltávolítása után saját magának szeretné megszerezni a koronát és vele együtt a keleti országrészt. A Barát meggyilkolására I. Ferdinánd már 1551.

nyarán egyértelmű utasítást adott, a kedvező alkalom azonban az év végéig váratott magára, a gyilkosság közvetlen okát a már említett lippai események szolgáltatták. A gyilkosságot a szerző főképp az eseményhez időben legközelebbi forrás, a korabeli szentszéki vizsgálatok alapján mutatja be, de megszólaltatja a kérdésről a történetírókat is (Forgách Ferenc, Bethlen Farkas), és eltérő beszámolók esetén, a legvalószínűbb változat rekonstruálására törekszik (pl. a Barát hetven napig tartó temetetlen, vérbe fagyott holttestével kapcsolatban).

Fráter György tulajdonképpeni életpályájának áttekintése után Oborni Teréz a Barát kincstárának is szentel egy fejezetet, mintegy összegezve hőse kincstartói tevékenységét. Ebben részletesen tárgyalja a Barát halála után számbavett vagyonát, a nevéhez köthető, 1543-ban előkerült kincsleletet, a nevezetes Lysimachos aranyakat, magánbirtokait, bevételeit és végül építkezéseit. Az egykori kincstartó birtokainak lajstromát a szerző Bornemissza Pál megbízható összeírása alapján állította össze, csupán kiegészítésként tesszük még hozzá a kötetben említettekhez, hogy a Barát birtokolta az erdélyi püspök birtokát képező Középszolnok vármegyében fekvő zilahi és tasnádi uradalmakat is. Talán nem túlzás feltételezni e fejezet

adatai nyomán, hogy a kötetben is leírt ellenségeskedés a mindig pénzszerűben tartott és ezáltal nem túl nagy hatalommal felruházott Izabella királyné és a föld alól is bevétel előteremteni tudó kincstartó között végső soron a mindent mozgató pénzre vezethető vissza.

Oborni Teréz a korabeli források és a történetírók segítségével folyamatosan elemzi és jellemzi hőstét. Ennek nyomán egy sokoldalú, tehetséges politikai potréja áll előttünk, aki különös érzékkel intezte a pénzügyeket, és nagy hozzáértéssel lavírozott a szövevényes, sosem próbált diplomáciai feladatok sűrűjében.

Végezetül elmontható, hogy a kötet megírása alapos kutatómunkát igényelt, és a szerző munkáját az is nehezítette, hogy e korszakra vonatkozóan nem állnak rendelkezésünkre korszerű forráskiadványok és okmánytárak sem. Kutatómunkájára, adatainak bőségére, alapos latin tudására épülő kötete nem csupán megbízható szakirodalmat kínál a szakembereknek, hanem élvezetes stílusa nyomán a szélesebb olvasóközönség számára is elérhető közelségbe hozza a korszak eseményeit és szereplőit.

Gálfi Emőke

Források Erdély kora újkori történetéhez

Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1600–1613.

Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Gálfi Emőke.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kvár 2016 (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 2.). 235 old.

Gálfi Emőke, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézetének munkatársa több mint egy évtizede az erdélyi káptalan hiteleshelyi jegyzőkönyveinek magyar nyelvű kivonatok formájában történő kiadását végzi. Bogdándi Zsolttal közösen még 2006-ban közzétette az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában megjelenő *Erdélyi Történelmi Adatok*

forráskiadvány-sorozat VIII., *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei* című alsorozatának első kötetét, amely az 1222–1599 közötti éveket tartalmazza. Az alábbiakban ismertetésre kerülő, 2016-ban megjelent második kötet pedig az 1600–1613 közötti éveket öleli fel, pontosabban az 1600. január 1-je után és az 1613. október 23-a előtt kelt bejegyzések